

С. Б. ХВЕДЧЕНЯ

КАРТОГРАФІЧНИЙ ЛІТОПИС ЛАВРСЬКИХ ПЕЧЕР

В статті досліджуються старовинні карти підземних лабіринтів Лаврських печер XVII—XVIII ст. як важливе джерело для вивчення історії створення та розвитку пам'яток культури.

Стародавні рукотворні печери завжди викликали великий інтерес дослідників і вчених. Світова історія знає багато прикладів використання таких підземель з релігійною метою — римські християнські катакомби, печерні буддійські монастири Китаю та Індії, підземні храми Туреччини та ін.

На території нашої країни також знаходяться печерні міста та мо-

настирі: Чуфут-Кале, Мангуп, Уплісцихе, печери Гареджи (Крим, Кавказ). Широко відомі підземні лабіринти Слов'яногірського монастиря, Успенського собору в Бутученах, Псковсько-Печерського монастиря.

Особливe місце серед підземних пам'яток історії і культури нашої країни належить пещерам Києво-Печерської лаври.

Перша літописна згадка про них зустрічається в «Повісті времінних літ». Згідно з цими відомостями, печери в 1051 р. стали місцем заснування Києво-Печерського чоловічого монастиря. Згодом цей монастир став одним з центрів православної віри на Русі, першою школою філософської думки, осередком книгодрукування та іконописного мистецтва, праматір'ю руської науки. Лавські печери були місцем поховання видатних церковних та політичних діячів того часу і перетворились на місце паломництва віруючих з усієї Росії.

Крім «Повісті времінних літ» та «Києво-Печерського патеріка», цінну інформацію про київські підземелля містять свідчення мандрівників — іноземців XVI — XVII ст. Але найбільш повну й цікаву інформацію несуть в собі старовинні карти лавських пещерних лабіринтів.

Старовинні карти — унікальні свідки минулих епох. Інколи вони — єдине джерело історичної інформації, поданої компактною графічною формою. Карти минулих століть незамінні у соціально-історичних дослідженнях, вивченні історії створення та розвитку пам'яток культури.

При вивченні історичних об'єктів та явищ вчені все частіше звертаються до старовинних карт як важливого засобу пізнання історичної дійсності.

Детальному вивченню старовинних карт сприяє історико-джерелознавчий аналіз. Зараз розроблені, хоча й недостатньо чітко, вимоги до такого аналізу. У загальному вигляді він складається з визначення назви карти, дати створення, місця зберігання, ім'я автора, розміру, масштабу, орієнтування, типу умовних знаків, точності, якості оформлення та наукової цінності.

Методика історико-джерелознавчого аналізу повністю залежить від кінцевої мети дослідження, а вона визначає напрям, структуру, вибір критеріїв оцінки, встановлює елементи, які потребують найбільшої уваги дослідника.

На жаль, ми не маємо змоги досконально зупинитися на всіх критеріях джерелознавчого аналізу картографічних зображень лавських печер, тому обмежимося лише їх стислим переліком. Це дозволить нам не тільки простежити історію розвитку цієї пам'ятки культури, а й проілюструвати еволюцію картографічної науки. Джерелознавчому аналізу перебувала робота по збиранню розрізного картографічного матеріалу. Внаслідок цілеспрямованого пошуку було виявлено 28 старих картографічних зображень Близніх та Дальніх печер Києво-Печерської лаври.

Перші картографічні зображення Лаврських печер були надруковані в книзі Афанасія Кальнофойського «Тератургіма» (1638 р.). Вони — важлива віха на шляху вивчення історії підземних лабіринтів.

В 1661 р. в лаврській друкарні був виданий «Києво-Печерський патерик», в якому вміщені дві карти печер. А. В. Постников називає їх «першими вітчизняними друкованими картами»¹. Але тоді, згідно з цими міркуваннями, карти А. Кальнофойського можна назвати «першими українськими друкованими картами».

Вивченню карт 1661 р. багато уваги приділяв В. С. Кусов². Дослідження достовірності цих картографічних зображень лаврських печер і порівняльний аналіз з більш пізніми картами дозволили зробити висновок про застосування в XVII ст. технічних пристрій для зйомки підземель.

Наступна сторінка картографічного літопису лаврських печер — карти, надруковані в 1675 р. в книзі І. Гізеля про київські релігійні підземелля. По суті це видання — латинський переклад «Києво-Печерського патерика». Проведений нами аналіз карт 1661 і 1675 рр. показав, що ці карти ідентичні й відрізняються лише якістю друку.

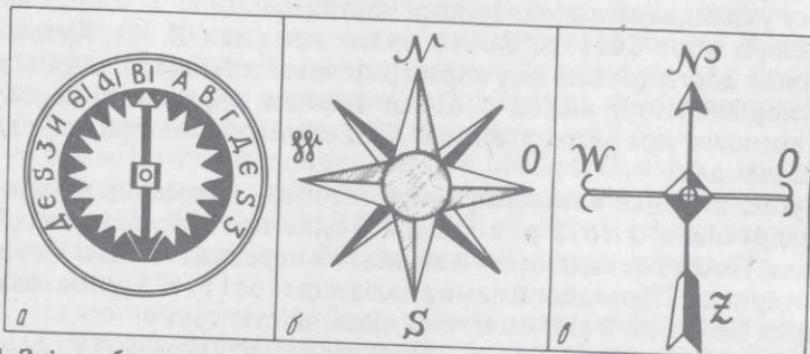
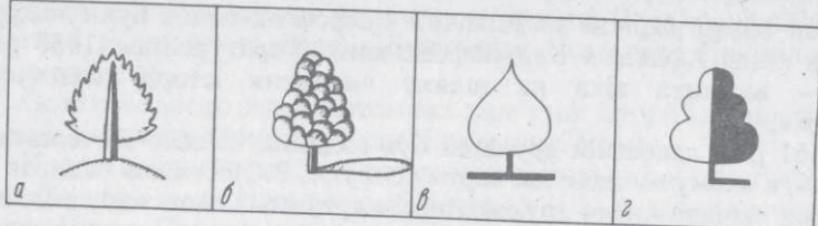
Відомо, що рукописні сувої «Патерика» датуються XV ст., а рукописні оригінали карт лаврських печер до цього часу не знайдені. Без сумніву, ці рукописні креслення змогли б багато чого розповісти, відкрити не одну таємницю підземних ходів монастиря. Пошук рукописних карт цього періоду необхідно продовжувати, вони чекають на своїх дослідників.

Картографічні зображення XVIII ст. значно відрізняються від по-передніх своїми якістю і точністю. Так, наприклад, карти 1701 р. виявлені нами у Центральній науковій бібліотеці АН України, більш повно доносять ситуацію, яка відображена новими умовними позначеннями.

Перші картографічні зображення печер, складені професійними топографами, з'явилися в 1744 р. Ці карти стали основою для наступних карт другої половини XVIII — початку XIX ст. Порівняльний аналіз сучасних карт і карт 1747 р. наочно підтверджив їх достатньо високу точність.

Дивують свою геометричною точністю і майже сучасними зображенувальними властивостями карти 1825 р., які були складені для книги Є. Болховітінова. Висока якість зйомки і оформлення цих карт ставлять їх на визначне місце серед інших картографічних зображень печер. Навіть карти 1951 р. були складені на основі карт 1825 р. з невеликими доповненнями.

Досліджуючи різноманітність картографічних зображень печер, легко побачити, що на різних картах об'єкти зображені різними умовними знаками. Таким чином, ми маємо можливість простежити еволюцію умовних позначень у цьому проміжку часу, дослідити зміни, які відбувались у картографії за 350 років.

Мал. 1. Зміни зображень знаків листяних дерев на старовинних картах. Мал. 2. Зміни зображень, що орієнтували старовинну карту

Розглянемо, наприклад, зміни зображень знаків листяних дерев (мал. 1).

Кожен автор старовинних карт пропонував свої варіанти знаків. При складанні карт застосовувались різні графічні засоби — туш і перо, акварель і пензель. Автор книги намагався створити зображення, максимально подібне до реального.

Цікаві зміни відбулися й у зображенні, яке дозволяло правильно зорієнтувати карту (мал. 2). Так на картах 1661 р. зображений диск сонячного годинника зі стрілкою, що вказує на південь. У XVIII ст. з'являється зображення компасної рози. Це зображення стає обов'язковим для усіх карт XIX ст. Зараз воно зустрічається уже рідко, тому що всі сучасні карти орієнтовані на північ.

Багато цінної інформації містять в собі старовинні карти. Вони можуть задовільнити потреби історичної науки в оперативному і дуже економічному засобі вивчення пам'яток культури, архітектури та археології. Шкода, що такі унікальні старовинні карти запорошуються пилом в закритих фондах. Постійно діюча виставка «Карти Києво-Печерської лаври» дозволила б ознайомити широкі кола відвідувачів з дуже цікавими сторінками нашої історії.

¹ Постников А. В. Развитие картографии и вопросы использования старых карт. — М., 1985. — 214 с.

² Кусов В. С. Картографическое искусство русского государства. — М., 1989. — 96 с.